

EVALUACIJA TRETMANA U ZATVORSKOM SISTEMU U SRBIJI*

Zoran Stevanović*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Rezultati istraživanja uticaja institucionalnog tretmana na ponašanje i stavove osuđenika pokazuju da su efekti tretmana na osuđena lica u zatvorskom sistemu u Srbiji jako skromni. To nam pokazuju dobijeni rezultati u ispitivanju korelacije između vidova tretmana (intenzitet vaspitnog rada, radnog angažovanja, slobodnih aktivnosti i pogodnosti) i indikatora uspešnosti tretmana (povrat, bekstvo, disciplinsko kažnjavanje), gde su korelacije relativno niske i u većini slučajeva nisu statistički značajne. Samo je u dva slučaja utvrđeno da postoji visoka korelacija (0,65) i to između pogodnosti i povrata i između radnog angažovanja i disciplinskog kažnjavanja.

Saznanja do kojih smo došli u ovom istraživanju u skladu su sa značajnim brojem istraživanja koja su vrednovali institucionalni tretman prema osuđenim licima. Sa sigurnošću se može zaključiti da postoji "kriza" institucionalnog sistema prevaspitanja, da se koriste tradicionalni vidovi tretmana koji su u mnogo čemu prevaziđeni i da ne daju zadovoljavajuće efekte. Na to ukazuje visok procenat recidivizma koji se kreće i preko 70%. Poslednjih decenija se traže alternativna rešenja u korekcionim programima koji mogu da odgovore savremenim penološkim zahtevima, a pre svega "novom profilu delinkvenata".

KLJUČNE REČI: *Evaluacija / tretman osuđenih lica / zatvorski sistem / resocijalizacija / tipovi zavoda*

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Prevenција kriminala i socijalnih devijacija" koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016.

* E-mail: zoranstev_iksi@yahoo.com

UVOD

Osnovni cilj koji se postavlja pred kriminalnom politikom i, posebno, penološkom teorijom i praksom sastoji se u osposobljavanju izvršilaca krivičnih dela da poštuju društvene vrednosti i norme, da se stvaralački ponašaju u životu i da tako postanu korisni članovi zajednice. To je put njihove društvene rehabilitacije. Da bi se ovaj cilj postigao osuđena lica treba u zatvoru prevaspitati, ili kako J Garavin kaže: "učiti ih slobodi" i tako postići njihovu društvenu reintegraciju. U suštini, to je i cilj prevaspitanja koji treba da se ostvari u procesu izvršenja krivičnih sankcija, primenom odgovarajućih tretmana i metoda prevaspitanja.¹

U savremenoj penologiji efikasnost tretmana je veoma bitan faktor u ostvarivanju resocijalizacije osuđenih lica. Prema osuđenim licima primenjuju se razni vidovi tretmana, koji imaju svoju vrednost ako se pokažu efikasnim u prevaspitanju. Tragajući za efektima tretmana, odnosno da li programi resocijalizacije deluju i da li planiranim intervencijama možemo izmeniti problematično ponašanje, poslednjih decenija vršena su brojna istraživanja. Studije o evaluaciji programa resocijalizacije najčešće su rađene u anglo-američkim zemljama i rezultati, generalno, pokazuju da programi resocijalizacije deluju, ali postoje teškoće u identifikovanju modela koji su najefikasniji. I pored velikog broja analiza, u ovom trenutku nije moguće izdvojiti nijednu kategoriju programa koja je pouzdano i u većini slučajeva u redukciji recidivizma ukupne populacije prestupnika ili bolja od standardnih- tradicionalnih programa.²

Uspešnost resocijalizacije iskazuje se obimom reintegriranih prestupnika, a zavisna je od uspešnosti svake od faze: istražne, sudske, institucionalne i pospenalne. Indikatori efikasnosti tretmana su, kod različitih autora različiti. Najčešće se, kao indikatori efikasnosti tretmana, navode: recidivizam, ponašanje, ličnost, sredina. Tretman je efikasan ukoliko dovodi do: smanjenja procenta povrata, do poželjnih promena u ponašanju, do poželjnih promena u ličnosti i do željenih promena u sredini tretiranog lica.³ Druga grupa autora navodi druge kriterijume evaluacije resocijalizacije. Tako Špadijer-Džidić i grupa autora ističu da se uspešnost resocijalizacije kod maloletnika može oceniti na osnovu: recidivizma, alkoholizma, skitničenja,

¹ Stevanović, Z.(1993). Tretman osuđenih lica, *Aktuelni problemi suzbijanja kriminaliteta*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.

² Žunić-Pavlović, V. (2004). *Evaluacija u resocijalizaciji*, Partenon, Beograd, str. 174.

³ Stakić, Đ. (1977). *Neki problemi evaluacije metoda resocijalizacije*, Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, br. 3, Beograd, str. 78-83.

prosjačenja, kockanja, tapkarenja, besposličenja, drskog ponašanja, spoljašnjeg izgleda, uspeha u školi, pripadanje devijantnoj grupi i sl.⁴

Pripadnici "Kanadske škole rehabilitacije" zaključuju da je najvažniji razlog zbog kojeg korekcionni programi ne postižu uspeh jeste nedostatak terapijskog integriteta. Autori Gendreau, Bonta, Ross i Andrews se fokusiraju na ono što se stvarno dešava u programu i postavljaju pitanje- u kom obimu se osoblje, uključeno u tretman, stvarno pridržava principa i koristi terapijske tehnike koje su opravdane? U kojoj meri je osoblje kompetentno? i sl. Značajno otkriće je da i dobro dizajnirani programi često nemaju potreban integritet. Ovi autori posebno ističu pozitivne efekte bihevioralno orjentisane programe.⁵

U zatvorskom sistemu u Srbiji dominiraju klasični vidovi tretmana: vaspitno-korektivni tretman, obrazovni tretman, radni tretman, slobodno-vremenski tretman, tretman nagrađivanjem i kažnjavanjem i pospelalni tretman. Savremeni programi, poput grupne terapije, porodične terapije, programi bihevioralnog pristupa, kognitivni programi, diverzionalni programi, psihoanalitički programi, geštal programi, kao i specifični programi namenjeni posebnim kategorijama osuđenika, se sporadično ili vrlo malo koriste u radu sa osuđenicima u našem sistemu. Za ove programe i oblike rada nema osposobljenog kadra, ali pre svega nema interesovanja a ni usmerenja u korišćenju ovih programa.

Istražujući efekte pojedinih vidova tretmana u našem sistemu, izučavana je povezanost između vrste tretmana (intenzitet vaspitno-korektivnog rada vaspitača, radno angažovanje, slobodne aktivnosti i pogodnosti) i pojedinih indikatora uspeha tretmana (povrat, bekstvo i pokušaj bekstva osuđenika iz zavoda i disciplinsko kažnjavanje osuđenika). Tretman obrazovanjem nije analiziran iz razloga što je veoma mali broj osuđenika obuhvaćen ovim vidom tretmana i rezultati ne bi bili validni. U izučavanju povezanosti između vrste tretmana i recidivizma, bekstva i disciplinskog kažnjavanja, istraživano je dvanaest relacija i to:

- 1) Intenzitet vaspitnog-korektivnog rada vaspitača i povrat,
- 2) Intenzitet vaspitnog – korektivnog rada vaspitača i bekstvo,
- 3) Intenzitet vaspitnog-korektivnog rada vaspitača i disciplinsko kažnjavanje,
- 4) Radno angažovanje osuđenika i povrat,

⁴ Špadijer-Džinić, Ignjatović, I., Radovanović, D. (1975). *Kriterijumi merenja uspešnosti resocijalizacije maloletnih delinkvenata*, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str. 271-310.

⁵ Žunić-Pavlović, V. (2004). *Evaluacija u resocijalizaciji*, str. 92

- 5) Radno angažovanje osuđenika i bekstvo,
- 6) Radno angažovanje osuđenika i disciplinsko kažnjavanje,
- 7) Slobodne aktivnosti i povrat,
- 8) Slobodne aktivnosti i bekstvo,
- 9) Slobodne aktivnosti i disciplinsko kažnjavanje,
- 10) Pogodnosti i povrat,
- 11) Pogodnosti i bekstvo i
- 12) Pogodnosti i disciplinsko kažnjavanje.

Prilikom istraživanja korelacije između pomenutih varijabli pošlo se od sledećih pretpostavki-hipoteza:

1. Svi vidovi tretmana koji se primenjuju u radu sa osuđenim licima u zatvorskom sistemu Srbije pozitivno utiču na osuđena lica u pogledu smanjenja recidivizma i promeni ponašanja.⁶
2. Između vrste tretmana i ponašanja osuđenika u zavodu postoji određen stepen povezanosti-korelacije.

Rezultati istraživanja povezanosti između određenih vidova tretmana i pojedinih indikatora uspešnosti tretmana se razlikuju i okvirno pokazuju da određen tretman, u odnosu na pojedine indikatroe uspešnosti tretmana, je u značajnijem stepenu korelacije u odnosu na druge tretmane. U tabeli 1 dat je pregled visine korelacije između pojedinih varijabli.

⁶ Pod promenom u ponašanju osuđenika podrazumevamo korekciju ponašanja u onom delu ponašanja koje je u suprotnosti sa društveno prihvatljivim normama i vrednostima. Cilj promena u ponašanju osuđenika je da prihvati obrazac ponašanja koji je društveno afirmativan i u skladu sa važećim normama.

Tabela 1. Nivoi povezanosti- značajnosti korelacija

R.b.	Vrsta tretmana	Povrat	Bekstvo	Disciplinsko kažnjavanje
1.	Intenzitet vaspitno-korektivnog rada vaspitača	0, 43 (povezanost srednj. intenziteta)	0, 27 (niska povezanost)	0, 31 (niska povezanost)
2.	Radno angažovanje Osuđenika	0, 31 (niska povezanost)	0, 41 (povezanost srednj. intenziteta)	0,65 (visoka povezanost)
3	Slobodne aktivnosti	0, 13 (niska povezanost)	0, 11 (niska povezanost)	0, 27 (niska povezanost)
4.	Pogodnosti	0, 65 (visoka povezanost)	0, 42 (povezanost srednj. Intenziteta)	0, 48 (povezanost srednj. intenzitete)

POVEZANOST IZMEĐU INTENZITETA VASPITNO-KOREKTIVNOG RADA VASPITAČA I: POVRATA, BEKSTVA I DISCIPLINSKOG KAŽNJAVANJA

Istražujući stepen povezanosti intenziteta vaspitno-korektivnog rada vaspitača i recidivizma osuđenika (tabela 2), rezultati pokazuju da postoji korelacija srednjeg nivoa, $F_i(F)=0,43$, što ukazuje da stepen intenziteta rada vaspitača ima određeni stepen povezanosti sa povratom. Povezanost između varijable-intenzitet vaspitnog rada i indikatora- recidivizam, ogleda se u činjenici da vaspitači, prema mišljenju osuđenika, češće i intenzivnije rade sa povratnicima. Tako od 212 povratnika, njih 121 ili 57,07% su se izjasnili da vaspitači sa njima rade stalno i intenzivno, a od 112 primarna osuđenika samo se njih 14 ili 12,50% izjasnilo da vaspitači sa njima rade stalno i intenzivno.

Tabela 2

Intenzitet vaspitno-korektivnog rad	Povratnici	Primarni	Ukupno
STALAN I INTENZIVAN	121	14	135
POVREMEN I PO POTREBI	91	98	189
UKUPNO	212	112	324

$F_i(F)=0,43$

Ovde se nameće osnovno pitanje: kakav i koliki uticaj ima inenzitet rada vaspitača na osuđenika da, po izlasku sa izdržavanje kazne, ne vrši nova krivična dela? Na ovo pitanje ispitivanje ovom radu nije dalo odgovor. Dobijena korelacija pokazuje da vaspitači intenzivnije rade sa

povratnicima, u odnosu na primarne osuđenike i da u tom odnosu postoji određen nivo povezanosti. Da li taj intenzitet vaspitno-korektivnog rada vaspitača utiče na ponovno vršenje krivičnih dela i u kom obimu to ostaje nepoznanica. Podatak da od 324 ispitanika njih 74 ili 22,28 % su penološki povratnici, ukazuje da je značajan broj osuđenika ponovio vršenje krivičnih dela nakon izlaska iz zatvora i pored prolaska kroz većinu tretmana koji se u zavodu sprovode.

Istražujući povezanost između intenziteta vaspitno-korektivnog rada vaspitača i bekstva, odnosno pokušaj bekstva ili udaljenja iz zavoda, podaci pokazuju nisku korelaciju između ovih varijabli. Odnosno, stepen intenziteta rada vaspitača sa osuđenimcima nije od značaja za njihovu odluku da beže iz zavoda. Realno je očekivati da ukoliko je stalan i intenzivan rad vaspitača sa osuđenikom, da osuđenik neće bežati iz zavoda, jer pozitivan uticaj vaspitača će uticati na njegove stavove prema bekstvu, odnosno udaljenju iz zavoda. U ovom ispitivanju pokazalo se da na odluku osuđenika da se udalji iz zavoda nema značajan uticaj stalnost i intenzitet vaspitnog rada (tabela 3). Verovatno na osuđenika veći uticaj imaju druge okolnosti, pri opredeljivanju za bekstvo iz zavoda. Od 135 osuđenika prema kojima se primenjuje intenzivan i stalan vaspitni rad, njih 31 ili 22, 96% se ipak odlučilo na bekstvo ili udaljenje.

Tabela 3

Intenzitet vaspitno korektivnog rada	Bekstva, udaljenja ili Kašnjenja	Nije bežao, nije se udaljjavao ni kasnio	Ukupno
INTENZIVAN I STALAN	31	87	135
POVREMEN I PO POTREBI	49	157	189
UKUPNO	80	244	324

$F_i(F) = 0,27$

Od 189 osuđenika prema kojima se primenjuje povremeni vaspitno-korektivni rad, njih 49 ili 25, 93% je bežalo ili pokušalo bekstvo iz zavoda. Iz ova dva podatka vidi se da je razlika, između broja bekstava osuđenika prema kojima se primenjuje intenzivan vaspitni rad i osuđenika prema kojima se primenjuje povremeni vaspitni rad, mala te iz toga može se zaključiti da intenzitet vaspitno-korektivnog rada vaspitača nema značajan uticaj na odluku osuđenika na bekstvo.

Rezultati dobijeni ispitivanjem povezanosti između intenziteta vaspitno-korektivnog rada vaspitača i disciplinskog kažnjavanja osuđenika su na nivou niske korelacije i ukazuju da nema značajne međusobne povezanosti ove dve varijable. Pretpostavka je da bi intenzivan rad

vaspitača uticao na manji broj činjena disciplinskih prestupa osuđenika, a samim tim i na manji broj izrečenih disciplinskih mera. Podaci ukazuju da postoji razlika u broju činjena prestupa ali da oni nisu statistički značajni. Ako posmatramo tabelu 4, primećujemo da je od ukupnog broja osuđenika sa kojima je vaspitač intenzivno radio, po njihovom mišljenju, od 197 osuđenika 143 osuđenika ili 72,22% nije disciplinski kažnjavano. S druge strane, od 127 osuđenika sa kojima je povremeno rađeno, 74 njih je disciplinski kažnjavano, ili 58,27%. Ove činjenice pokazuju da intenzitet vaspitno-korektivnog rad vaspitača ima uticaj na ponašanje osuđenika i da je moguć vaspitni uticaj na osuđenike da svoje ponašanje prilagođavaju zatvorskim uslovima, a i da menjaju svoje ponašanje.

Tabela 4

Intenzitet vaspitno korektivnog rada	Disciplinski kažnjavan	Nije disciplinski kažnjavan	Ukupno
Intenzivan i stalan	54	143	197
Povremeni i po potrebi	74	53	127
UKUPNO	128	196	324

FI (F)=0,31

POVEZANOST IZMEĐU RADNOG ANGAŽOVANJA OSUĐENIKA I: POVRATA, BEKSTVA I DISCIPLINSKOG KAŽNJAVANJA

Većina penologa smatra da je rad osuđenika u zatvorskim uslovima jedan od najefikasnijih oblika tretmana koji utiču na formiranje ili održavanje radnih navika i koji bitno utiče na očuvanje psihofizičkog zdravlja osuđenika. Rad, svakako, ima i vaspitni uticaj na osuđenika i iz tih razloga se smatra jednim od najproduktivnijih vidova tretmana u institucionalnim uslovima. Polazeći od tih pretpostavki, ispitivana je povezanost između zaposlenja osuđenika u zavod i povrata (tabela 5). Naime, ove dve varijable su posmatrane u međusobnom odnosu i utvrđeno je da postoji niska međusobna povezanost (Fi=0,31).

Tabela 5

Vrsta tretmana -rad osuđenika-	Povratnik	Primaran	Ukupno
Zaposlen u zavodu	133	81	214
Nije zaposlen	79	31	110
Ukupno	212	112	324

FI(F)=0,31

Rad svakako angažuje i animira osuđenika u zatvorskim uslovima, ali uticaj rada na prestanak vršenja novih krivičnih dela, nije dominantan faktor. Postoje istraživanja koja povezuju određena zanimanja sa određenim načinima i tehnikom vršenja krivičnih dela. Od ukupnog broja povratnika na ispitivanom uzorku, njih 133 ili 62,15% je zaposleno, a 79, odnosno 37,85% nije zaposleno. Od prvi put osuđenih, njih 81 ili 72,32% je zaposleno, a 27,68% nije zaposleno u zavodu. Razlika nije značajna, jer se, po pravilu, svi osuđenici raspoređuju na određena radna mesta. Stvarna zaposlenost je posebno pitanje i mi se u ovom radu njome nismo bavili.

Posmatrajući odnos između varijable radno angažovanje i bekstva iz zavoda (tabela 6.), utvrđeno je da postoji korelacija srednjeg nivoa, što znači da radno angažovani osuđenici se manje odlučuju na bekstvo od osuđenika koji nisu radno angažovani. Nivo korelacije iznosi $F_i = 0,40$ i statistički je značajna na nivou 0,05. Od ukupnog broja radno angažovanih osuđenika, samo njih 12,62% se odlučuje na bekstvo ili udaljenje iz zavoda, za razliku od osuđenika koji nisu radno angažovani, a koji se u 48,18% odlučuju na bekstvo ili udaljenje iz zavoda. Razlika je očita i iz dobijenih podataka može se zaključiti da radno angažovanje ostvaruje pozitivne efekte na proces resocijalizacije osuđenih lica.

Tabela 6

Radna aktivnost	Bekstva, udaljenja ili Kašnjenja	Nije bežao, nije se udaljavao ni kasnio	Ukupno
Uključeni u radni proces	27	187	214
Nisu uključeni u radni proces	53	57	110
Ukupno	80	244	324

$F_i (F) = 0,40$

Izučavanje korelaciju između varijabli rad osuđenih i disciplinskog kažnjavanja, rezultati pokazuju (tabela 7.) da postoji visoka povezanost, $F_i = 0,65$ i da je ta povezanost statistički značajna na nivou 0,01, čime je potvrđena hipoteza da tretman radom osuđenika u zavodu postiže značajne rezultate u procesu resocijalizacije osuđenika. Ova visoka korelacija ukazuje na veoma veliki značaj radnog angažovanja osuđenika u zavodu na njihovo ponašanje. Zaposlenost rasterećuje osuđenika svakodnevnih problema, stiče ličnu sigurnost, ostvaruje povoljniji status u zavodu i na taj način postiže bolje rezultate u resocijalizaciji, a samim tim i stiče raznovrsnije i veće pogodnosti. Sve to utiče na osuđenika da ispoljava

viši stepen samokontrole i da svoje ponašanje menja i prilagođava vrednosnom sistemu koji mu donosi privilegije u zavodu. Od 214 osuđenika koji su uključeni u radnu aktivnost, njih 178 ili 83,17% ne čini nikakve disciplinske presteupe u zavodu, a od 110 osuđenika koji ne rade, njih 92 ili 83,63% čine neki od disciplinskih postupaka. Očigledno da rad veoma pozitivno utiče na ponašanje osuđenika u zavodskim uslovima.

Tabela 7

Radna aktivnost	Disciplinski kažnjavan	Nije disciplinski kažnjavan	Ukupno
Uključeni u radni proces	36	178	214
Nisu uključeni u radni proces	92	18	110
Ukupno	128	196	324

Fi (F)=0,65

POVEZANOST IZMEĐU SLOBODNIH AKTIVNOSTI OSUĐENIKA I: POVRATA, BEKSTVA I DISCIPLINSKOG KAŽNJAVANJA

Ispitujući nivo korelacije između varijable uključenost osuđenika u slobodne aktivnosti, s jedne strane, i povrata, bekstva i disciplinskog kažnjavanja, s druge strane, dobijeni rezultati ukazuju da je korelacija između ovih varijabli niska i da nema povezanost ovih varijabli. Dobijeni rezultati mogu se tumačiti tako što je većina osuđenika, po svom izboru, uključena u slobodne aktivnosti sa motivacijom da se relaksiraju i rekreiraju, da "ubiju" dosadu i od slobodnih aktivnosti ne očekuje neku posebnu korist. Angažovanje osuđenika u slobodne aktivnosti se ne vrednuje posebno, pa iz tih razloga one i ne utiču značajno na povrat i druge oblike ponašanja osuđenika.

Slobodne aktivnosti i povrat (tabela 8.) su u niskom stepenu povezanosti i Fi iznosi 0,13, slobodne aktivnosti i bekstvo (tabela 9.) pokazuju, takođe, nizak nivo povezanosti i Fi= 0,11, a slobodne aktivnosti i disciplinsko kažnjavanje (tabela 10.) je takođe niska, Fi= 0,27. Iz ovih podataka može se zaključiti da na ispitivanom uzorku osuđenika slobodne aktivnosti, kao vid tretmana, nema značajan uticaj na efikasnost tretmana, odnosno, ne utiču na promenu ponašanja i ličnost osuđenika. One imaju značajno mesto u režimu života i održavanju fizičkog i mentalnog zdravlja osuđenika.

Tabela 8

Vrsta tretmana -slobodne aktivnosti	Povratnici	Primarni	Ukupno
Koristi sl.aktivnosti	170	101	271
Ne koristi sl.aktivnosti	42	11	53
Ukupno	212	112	324

FI(F)=0,13

Tabela 9

Vrsta tretmana -slobodne aktivnosti	Bekstva, udaljenja ili Kašnjenja	Nije bežao, nije se udaljavao ni kasnio	Ukupno
Koristi sl.aktivnosti	69	101	271
Ne koristi sl.aktivnosti	11	42	53
Ukupno	80	244	324

FI(F)=0,11

Tabela 10

Vrsta tretmana -slobodne aktivnosti	Disciplinski kažnjavan	Nije disciplinski kažnjavan	Ukupno
Koristi sl.aktivnosti	91	180	271
Ne koristi sl.aktivnosti	37	16	53
Ukupno	128	196	324

FI(F)=0,27

POVEZANOST IZMEĐU POGODNOSTI I: POVRATA, BEKSTVA I DISCIPLINSKOG KAŽNJAVANJA

Analizirajući rezultate dobijene ispitivanjem povezanosti između pogodnosti i povrata, bekstva osuđenih lica i disciplinskog kažnjavanja, može se zaključiti da postoji korelacija srednjeg i višeg intenziteta. Pogodnosti su sa sva tri indikatora uspešnosti tretmana (povrat, bekstvo i disciplinsko kažnjavanje), u korelaciji srednjeg ili višeg intenziteta, za razliku od drugih vidova tretmana koji su u korelaciji sa jednim ili dva indikatora, a slobodne aktivnosti nisu u značajnoj korelaciji ni sa jednim od tri ispitivana indikatora uspešnosti tretmana.

Pogodnosti i povrat su u korelaciji visokog intenziteta $F_i=0,65$, što ukazuje da osuđenici koji su ranije osuđivani znatno manje koriste vanzavodske pogodnosti (tabela 11.). Od ispitvanog uzorka, 151 osuđenik koristi vanzavodske pogodnosti, od čega njih 49 ili 32, 45% su povratnici, a od 173 osuđenika koji ne koriste vanzavodske pogodnosti, njih 163 ili 94, 42% su povratnici.

Tabela 11

Vrsta tretmana Pogodnosti	Povratnici	Primarni	Ukupno
Koristi vanzavodske pogodnosti	49	102	151
Ne koristi vanzavodske pogodnosti	163	10	173
Ukupno	212	112	324

$F_i(F)=0,65$

Ovako dobijeni podaci pokazuju da se, pri dodeli vanzavodskih pogodnosti, veoma mnogo uvažava kriterijum recidivizma. Zatvorske službe posebnu pažnju posvećuju proceni da li će osuđenik zloupotrebiti ukazano poverenje ili neće. Realna je procena da se u recidiviste ne može imati potpuno poverenja pri davanju ovih pogodnosti i da je verovatnoća zloupotrebe ovog tipa pogodnosti velika.

Značajna korelacija postoji i između pogodnosti i bekstva (tabela 12.), i ona iznosi $F_i= 0,42$ i statistički je značajna na nivou 0,01. Osuđenici koji nisu imali bekstvo ili se nisu udaljavali iz zavoda, vanzavodske pogodnosti koriste u 94,70 %, a osuđenici koji su taj prestup imali, vanzavodske pogodnosti koriste samo u 5,30 % slučajeva. Takođe, od ukupnog broja osuđenika koji nisu koristili pogodnosti u 41,62% su imali bekstvo ili udaljenje iz zavoda, a 58,38% nije bežalo niti je koristilo vanzavodske pogodnosti. Na ovakav odnos u kategoriji koji nisu koristili vanzavodske pogodnosti, uticao je i podatak da je u uzorku koji je ispitivan bilo osuđenika koji još nisu stekli formalne uslove na mogućnost korišćenja ovih pogodnosti (kratko vreme boravka u zavod, pripadanje klasifikacionoj kategoriji koja ne omogućava korišćenje te vrste pogodnosti i sl.).

Tabela 12

Vrsta tretmana Pogodnosti	Bekstva udaljenja iliKašnjenja	Nije bežao, nije se udaljivao ni kasnio	Ukupno
Koristi vanzavodske pogodnosti	8	143	151
Ne koristi vanzavodske pogodnosti	72	101	173
Ukupno	80	244	324

Fi(F)=0, 42

Analiza podataka o odnosu varijable pogodnosti i varijable disciplinsko kažnjavanje osuđenika (tabela 13.), ukazuje da postoji povezanost između ove dve varijabli i to na nivou srednjeg stepena intenziteta (Fi= 0,48) i statistički je značajno na nivou 0,05.

Tabela 13

Vrsta tretmana pogodnosti	Disciplinski kaznjava n	Nije disciplinski kaznjava n	Ukupno
Koristi vanzavodske pogodnosti	22	129	151
Ne koristi vanzavodske pogodnosti	106	67	173
Ukupno	128	196	324

Fi(F)=0, 48

Naime, postoji uzajamni uticaj pogodnosti na učestalost disciplinskog kažnjavanja, kao i uticaj disciplinskog kažnjavanja na stepen korišćenja pogodnosti. Tako je od 151 osuđenika koji su koristili vanzavodske pogodnosti samo je njih 22 ili 14,57% disciplinski kažnjavano. S druge strane, od 128 osuđenika koji su disciplinski kažnjavani, samo je njih 22 ili 17,19% koristilo vanzavodske pogodnosti. Međusobna povezanost je očigledna i pogodnosti predstavljaju dobar indikator stepena ostvarenog procesa prevaspitanja, posmatrano sa institucionalnog aspekta.

POVEZANOST IZMEĐU VRSTE REŽIMA ZAVODA I: STEPENA ANGAŽOVANJA VASPITAČA, UČESTALOST RAZGOVORA SA OSUĐENICIMA I ZNAČAJA MIŠLJENJA VASPITAČA

U ovom delu rada ispitivani su stavovi i mišljenja osuđenika o odnosu između vrste režima zavoda⁷ i obima angažovanja vaspitača u rešavanju osuđeničkih problema, učestalost razgovora osuđenika sa vaspitačem i značaj vaspitačevog mišljenja na status osuđenika u zavodu. Ako pođemo od proklamovanog stava, po kome služba za tretman usklađuje rad ostalih učesnika u prevaspitavanju,⁸ a da je vaspitač nosilac aktivnosti te službe, nameće se pitanje stepena aktivnosti vaspitača i značaj njegovog mišljenja u ukupnom procesu resocijalizacije osuđenih lica. Istražujući taj problem, cilj je bio da saznamo stavove osuđenika o tim pitanjima.

U tabeli 14. prikazani su dobijeni rezultati ispitivanja odnosa između obima angažovanja vaspitača u rešavanju osuđeničkih problema, kako ih osuđenici doživljavaju, i režima u koji se osuđenik nalazi. Rezultati pokazuju da ne postoji značajna povezanost između ove dve varijable i ona iznosi $C=0,15$. Odnosno, istraživanje je pokazalo da nema značajne razlike u obimu angažovanja vaspitača u zavisnosti od vrste režima, tj. u svim režimima vaspitač se približno- u istom obimu angažuje u rešavanju osuđeničkih problema.

Prirodno je očekivati da se vaspitači više angažuju u radu sa osuđenicima koji su klasifikovani u strožiji režim, jer je sa njima neophodan intenzivan i stalan vaspitni rad. Ovde se nameće pitanje –koje su to okolnosti koje su uticale da osuđenici, približno isto ocenjuju obim angažovanja vaspitača, nezavisno kom režimu pripadaju? Jedan od razloga je i činjenica da su u zavodima, nezavisno od tipa, raspoređene sve kategorije osuđenika i da realna klasifikacija ne odgovara tipu zavoda.⁹ Neadekvatna eksterna, ali i nepotpuna interna klasifikacija dovode do opšteg konglomerata najraznovrsnijih kategorija osuđenika u okviru jednog zavoda i vrlo je teško, gotovo nemoguće, u takvim okolnostima ozbiljnije realizovati neki od programa. Drugi razlog je, svakako, veliki broj osuđenika u vaspitnim grupama i to najrazličitijih kategorija, što vaspitaču otežava bilo kakav ozbiljniji rad. U

⁷ Pod režimom zavoda podrazumevamo stepen obezbeđenja zavoda, i u istraživanju su prikazana tri režima: otvoreni, poluotvoreni i zatvoreni režim.

⁸ Član 19. stav 2 ZIKS-a

⁹ U otvorenim zavodima klasifikovano je preko 40% povratnika, u poluotvorenim zavodima preko 50% povratnika, a u zatvorenim zavodima je oko 70% povratnika

takvim okolnostima vaspitač gotovo isključivo radi sa "urgentnim" slučajevima, "gasi požar", a planirane aktivnosti ne ostvaruje u potpunosti.

Izjašnjavanje osuđenika na konstataciju da se vaspitač "jako angažuje i pozitivno me savetuje", osuđenici u otvorenom režimu na to pitanje daju potvrđan odgovor u 45,24%, osuđenici iz poluotvorenog režima u 25,00%, a iz zatvorenog režima u 29,76% daju potvrđan odgovor. Na drugu konstataciju "vaspitači se povremeno angažuju i daju mi pozitivan savet", osuđenici daju potvrđan odgovor i to: u otvorenom režimu 37,72%, u poluotvorenom režimu 41,23% a u zatvorenom režimu pozitivno se izjašnjava 21,05% osuđenika. Na ponuđeni odgovor "vaspitač se povremeno angažuje ali od toga nemam koristi", osuđenici iz otvorenog tretmana u 22,45% potvrđuju konstataciju, u poluotvorenom režimu u 28,57% a u zatvorenom tretmanu u 48,98% .

Tabela 14

Vrsta režima	Obim angažovanja vaspitača u rešavanju osuđeničkih problema					UKUPNO
	Jako se angažuje I pozitivno me savetuje	Povremeno se angažuje I daje mi dobre savete	Nemam mišljenje o angažovanju vaspitača	Vaspitač se povremeno angažuje ali od toga nemam korist	Vaspitač samnom I ne razgovara	
Otvoreni	38 (26,96)	43 (36,59)	5 (8,35)	11 (15,73)	7 (16,37)	104
Polu otvoreni	21 (28,78)	47 (39,06)	11 (8,91)	14 (16,79)	18 (17,47)	111
Zatvoreni	25 (28,26)	24 (38,35)	10 (8,75)	24 (16,48)	26 (17,15)	109
Ukupno	84	114	26	49	51	324

C=0,15

Ovde je primetna značajna razlika u stavu između osuđenika u otvorenom i poluotvorenom režimu, s jedne strane, i osuđenika iz zatvorenog režima, s druge strane. Razlike u stavovima su još drastičnije na konstataciji "vaspitač sa mnom i ne razgovara", gde osuđenici iz otvorenog tretmana tu konstataciju potvrđuju u 13,72%, iz poluotvorenog režima u 36,29%, a osuđenici iz zatvorenog režima sa 50,98%. I pored uočljive razlike u stavovima osuđenika određenog režima, ne postoji korelacija određenog intenziteta koja bi ukazivala na značajnu povezanost ovih varijabli.

Ispitujući mišljenje osuđenika, koji su u različitim režimima, prema učestalosti razgovora sa vaspitačem (tabela 15.), rezultati pokazuju da

postoji korelacija srednjeg intenziteta i iznosi $C = 0,44$ i značajna je na nivou 0,05.

Osuđenici iz različitih režima različito i ocenjuju učestalost razgovora sa vaspitačem.

Osuđenici iz otvorenog režima navode da jednom mesečno razgovaraju sa vaspitačima, i to u 50,96% slučajeva, 24,04 % njih navode da sa vaspitačem razgovaraju jednom u tri meseca, 13,46% navodi da sa vaspitačem razgovaraju jednom u šest meseci, 9,61% osuđenika navodi da jednom godišnje razgovara sa vaspitačem a 1,92% osuđenika daje odgovor da uopšte ne razgovara sa vaspitačem.

Osuđenici iz poluotvorenog režima u 43,25% slučajeva navode da sa vaspitačem jednom mesečno razgovaraju, njih 35,13% navode da sa vaspitačem razgovaraju jednom u tri meseca, 9,91% navodi da razgovaraju sa vaspitačem jednom u šest meseci, njih 5,40 % se izjašnjava da razgovaraju sa vaspitačem samo jednom godišnje. Njih 6,31% ističe da uopšte ne razgovara sa vaspitačem.

Osuđenici iz zatvorenog režima bitno različito navodi podatke o kontaktu sa vaspitačem. Tako njih 16,51% ističe da sa vaspitačem jednom mesečno razgovara, njih 13,76% jednom u tri meseca, 19,27% jednom u šest meseci, a 34,86% navodi da jednom godišnje razgovara sa vaspitačem. Značajan broj osuđenika, 15,60% njih ističe da uopšte vaspitač ne razgovara sa njima.

Tabela 15

Vrsta režima	Učestalost razgovora sa vaspitačem					UKUPNO
	Jednom mesečno	Jednom u tri meseca	Jednom u šest meseci	Jednom godišnje	Ne razgovaram sa vaspitačem	
Otvoreni	53 (38,20)	25 (25,36)	14 (14,76)	10 (17,33)	2 (8,35)	104
Polu otvoreni	48 (40,77)	39 (27,06)	11 (15,76)	6 (18,50)	7 (8,91)	111
Zatvoreni	18 (40,03)	15 (26,58)	21 (15,47)	38 (18,17)	17 (8,77)	109
Ukupno	119	79	46	54	26	324

$S=402, 32$; $C=0, 44$.

Podaci su dosta interesantni i iznenađujući, jer se očekuje da vaspitač učestalije radi sa osuđenicima iz strožijih režima u odnosu na otvoreni

režim. Opredeljenje osuđenika iz zatvorenog režima za davanje takvih odgovora može se tumačiti i shvatanjem ili očekivanjem da vaspitač sa njima treba da radi drugačije, da planira razgovor, da ih poziva ili da im više pomaže za vreme izdržavanja kazne. Često osuđenici uobičajene i spontane razgovore i kontakte sa vaspitačem i ne računaju. Oni najčešće ulogu vaspitača doživljavaju i vrednuju samo ako im vaspitač "izdejtvuje" neku pogodnost, bolji status i slično, a ostale aktivnosti vaspitača i ne vrednuje, ako od te vaspitačeve aktivnosti oni nemaju koristi. Dobijeni podaci mogu da budu i signal da vaspitači i služba za tretman u celini, kod osuđenika gubi autoritet, posebno ako se mišljenje vaspitača neadekvatno vrednuje od strane uprave zavoda. Svakako da i toga ima i to poprilično.

Jedno od bitnih pitanja u ostvarivanju procesa resocijalizacije osuđenih lica je i pitanje kako osuđenici doživljavaju ulogu i značaj vaspitača u zavodu. Decenijama se vodi "tihi rat" između službe za tretman i službe za obezbeđenje o tome ko je značajniji u zavodu. Služba za tretman polazi od toga da je ona najodgovornija i da je ona najkompetentnija za sprovođenje korekcionog programa u procesu resocijalizacije osuđenih lica, a služba obezbeđenja smatra da ceo sistem može da funkcioniše samo ako ona održava bezbednost, red i disciplinu u zavodu. U takvom ambijentu, dominantnost jedne od ovih službi se često menja. U stabilnom i uređenom zatvorskom sistemu socijalne službe dobijaju na značaju, a samim tim i imaju veći uticaj na osuđena lica i njihov status. U vremenu kada je zatvorski sistem nestabilan, ranjiv na pobune, unutrašnje sukobe i u kome je jak neformalan sistem osuđenika, služba za obezbeđenje, odnosno, uniformisana službena lica poprimaju veći značaj i uticaj, kako u zavodu tako i u celom sistemu. Polazeći od tih činjenica ispitivali smo stavove osuđenih lica o značaju mišljenja vaspitača za status osuđenika.¹⁰

U tom kontekstu su i formulisane konstatacije u upitniku (tabela 16.), po kome su se osuđenici, iz različitih režima, izjašnjavali na data pitanja. Podaci pokazuju da postoji korelacija između režima u kome se osuđenik nalazi i njihovog mišljenja o značaju mišljenja vaspitača za status osuđenika. Korelacija je srednjeg intenziteta i iznosi $C=0,42$ i značajna je na nivou 0,05.

Osuđenici iz otvorenog režima u 81,73% su mišljenja da se mišljenje vaspitača uvažava ili se delimično uvažava, a samo njih 4,81% smatra da se mišljenje vaspitača malo ili uopšte ne uvažava. Osuđenici iz

¹⁰ Pod pojmom "značaj mišljenja vaspitača na status osuđenih lica", porazumevamo u kom stepenu se predlozi, mišljenja, odluke i stavovi vaspitača o osuđeniku uvažavaju od strane načelnika službe, upravnika, direktora Uprave, sudije i sl.

poluotvorenog režima procenjuju da se u 66,67% mišljenje vaspitača uvažava ili se delimično uvažava, a njih 21,62% smatra da se mišljenje vaspitača malo ili nimalo uvažava. Osuđenici iz zatvorenog režima u 39,45% smatra da se mišljenje vaspitača uvažava potpuno ili delimično, a njih 54,13% misli da se mišljenje vaspitača veoma malo uvažava ili se uopšte ne uvažava.

Tabela 16

Vrsta režima	Značaj mišljenja vaspitača za status osuđenika					Ukupno
	Uvažava se mišljenje vaspitača	Delimično se uvažava mišljenje vaspitača	Tako-tako	Veoma malo se uvažava mišljenje vaspitača	Uopšte se ne uvažava mišljenje vaspitača	
Otvoreni	47 (36,27)	38 (28,57)	14 (10,91)	3 (2,20)	2 (1,605)	104
Polu otvoreni	41 (38,71)	33 (30,49)	13 (11,65)	10 (13,02)	14 (17,13)	111
Zatvoreni	25 (38,01)	18 (29,94)	7 (11,38)	25 (12,78)	34 (16,82)	109
Ukupno	113	89	34	38	50	324

S=392,37; C=0,42

Dobijeni podaci ukazuju da osuđenici u zavisnosti od svog statusa, da li su u povoljnijem ili nepovoljnijem tretmanu, formiraju stav, odnosno mišljenje o ulozi i značaju mišljenja vaspitača. Naime, osuđenici u zatvorenom režimu vaspitača više doživljavaju kao osobu koja treba da im pomogne da dobiju povoljniji tretman-pogodnosti i druge beneficije. Ako vaspitač to ne uradi, oni smatraju da od vaspitača nemaju koristi. Povezanost između statusa osuđenika, u odnosu na režim, i njihovog mišljenja o značaju i uvažavanju mišljenja vaspitača su u korelaciji.

Iskustva iz prakse ukazuju i na drugu stranu ovog pitanja. Često se dešava da se na određenim komisijama, stručnim sastancima ili po odluci upravnika zavoda, mišljenje vaspitača ne uvaži i da se njegov predlog o statusu osuđenika odbije. To se veoma negativno odražava na autoritet službe za prevaspitavanje, a i na vaspitača, konkretno. Vaspitači su, iz profesionalnih razloga, često skloni da idu u pedagoški rizik u pogledu dodeljivanja određenih pogodnosti osuđenim licima, za razliku od drugih službi, a posebno službe obezbeđenja, koja iz bezbedonosnih razloga ne žele da rizikuju. U takvim okolnostima, nažalost, prevladavaju bezbedonosni argumenti.

ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja uticaja institucionalnog tretmana na ponašanje i stavove osuđenika pokazuju da su efekti tretmana na osuđena lica u zatvorskom sistemu u Srbiji jako skromni. To nam pokazuju dobijeni rezultati u ispitivanju korelacije između vidova tretmana (intenzitet vaspitnog rada, radnog angažovanja, slobodnih aktivnosti i pogodnosti) i indikatora uspešnosti tretmana (povrat, bekstvo, disciplinsko kažnjavanje), gde su korelacije relativno niske i u većini slučajeva nisu statistički značajne. Samo je u dva slučaja utvrđeno da postoji visoka korelacija (0,65) i to između pogodnosti i povrata i između radnog angažovanja i disciplinskog kažnjavanja.

Saznanja do kojih smo došli u ovom istraživanju u skladu su sa značajnim brojem istraživanja koja su vrednovali institucionalni tretman prema osuđenim licima. Sa sigurnošću se može zaključiti da postoji "kriza" institucionalnog sistema prevaspitanja, da se koriste tradicionalni vidovi tretmana koji su u mnogo čemu prevaziđeni i da ne daju zadovoljavajuće efekte. Na to ukazuje visok procenat recidivizma koji se kreće i preko 70%. Poslednjih decenija se traže alternativna rešenja u korekcionim programima koji mogu da odgovore savremenim penološkim zahtevima, a pre svega "novom profilu delinkvenata".

Utisak je da se u našem zatvorskom sistemu jako sporo menja tradicionalni oblik pristupa delinkventu, a prenatrpanost zatvora, nedovoljno specijalizovanih kadrova i teška ekonomska situacija sve to još više usporava.

REFERENCE

- (1) Adams, S. (1974). Evaluation research in corrections: Status and prospects, *Federal Probation*, 38,
- (2) Brakel, S., Gaylord, (2003). Prisons and Corrections, Chapter 4, *Private Prisons and the Control of Crime*, Oakland, Independent Institute.
- (3) Fagan, J., Forst, M., Vivona, T. (1988). *Treatment and reintegration of violent juvenile offenders: Experimental results*. San Francisco:URSA Institute.
- (4) Jovašević, D. i Stevanović, Z. (2008). *Pravni aspekti izvršenja krivičnih sankcija*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- (5) Milutinović, M. (1986). Institucionalna resocijalizacija osuđenika i funkcija teorijsko-empirijskih istraživanja u ovom procesu, *Penološke teme*, br.3-4, Zagreb.
- (6) Mrvić-Petrović, N. (2000). Varijante zatvorskog tretmana kao alternative kratkotrajnom zatvoru, *Pravna misao*, XXXI.

- (7) Radovanović, D. (1988). *Svojstva osuđenika i zatvorski tretman*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- (8) Stevanović, Z. (1986). Uloga i značaj realizacije obrazovnog dela tretmana u radu sa maloletnicima, *Penološki glasnik*, Republičko udruženje penologa Srbije, br.1-2. Beograd.
- (9) Stevanović, Z. (2008). *Otvoreni zatvori*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- (10) Stevanović, Z.(1993). *Tretman osuđenih lica, Aktuelni problemi suzbijanja kriminaliteta*, Institut za kriminoloska i socioloska istrazivanja, Beograd.
- (11) Stipetić, K. (1978). Mišljenje osuđenih osoba o tretmanu u kazneno-popravnom domu u lepoglavi, *Penologija*, br.1 i 2.
- (12) Žunić-Pavlović, V. (2004). *Evaluacija u resocijalizaciji*, Partenon, Beograd.

TREATMENT EVALUATION IN THE PRISON SYSTEM OF SERBIA

The research on the influence of institutional treatments on behaviors and attitudes of convicted persons show that the effects of the treatments in prison systems in Serbia are very modest. This was shown by the results obtained in testing the correlation between the types of the treatments (level of educational work, work engagement, free activities and benefits) and indicators of successful treatments (returns, escapes and disciplinary punishments), where the correlations are relatively low and in most of the cases do not show statistical significance. Only two cases demonstrate high correlation (0.65) between benefits/return and work engagement/disciplinary punishment indicators.

The results from this study are consistent with majority of researches that have researched—institutional treatment of convicted persons. With confidence we can conclude that there is a ‘crisis’ of the institutional correctional system, that there is a practice of traditional treatments that are in many ways outdated and do not give the acceptable outcome. This is indicated by the high percentage of recidivism, ranging over 70%. In the recent decades, there is a quest for alternative solutions in the correctional programs that would be able to respond to the demands of the modern penology, and above all to the ‘new profile of offenders’.

KEY WORDS: *evaluation / treatment of convicted persons / the prison system / re-socialization / types of institutions*